

Биљана Ж. ГАВРИЛОВИЋ ГРБОВИЋ*

Универзитет у Крагујевцу

Правни факултет

Катедра за еволуцију права

ПРОСТИТУЦИЈА НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ ОД ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА: ПРАВНОИСТОРИЈСКИ ПОГЛЕД**

Апстракт: Основни предмет истраживања у раду је анализа модела које је власт, на простору Србије у периоду од Првог српског устанка до Другог светског рата, користила реагујући на проституцију као један социјално-медицински проблем. У оквиру анализираног временског периода држава је користила различите моделе, од оног који је инкриминисао проституцију, до оног који ју је толерисао као „нужно зло”, задржавајући се притом најдуже на регламентационом приступу. Упркос томе, коме год моделу да се држава приклонила, ефекти су били слаби, нелегалне, тајне проституције је и даље било, као и венеричних болести. Стога, истражујући проституцију са правно-историјског аспекта, а кроз анализу различитих модела реаговања на ову друштвену појаву и њихове учинке у примени, може се уочити који од коришћених модела се ипак најбоље показао у пракси.

Кључне речи: проституција, жена, мушкарац, венеричне болести, зараза, бело рође, држава.

1. УВОД

Проституција је позната од „стародревних времена”, појављивала се у различитим облицима и у различитим друштвеним круговима, али она је увек, у својој суштини, била и остала једна „срамна трговина с људским месом, здрављем и чашћу” (Миљковић 1901: 3). Разлози, који су доводили до проституције, независно од историјског тренутка у коме се она појављивала, били су пре свега економске, али и социјалне и психолошке природе (Симић 1923: 417). Ипак, материјална оскудица је, по правилу, била она „реална основа”, која је одвлачила жену у „блато проституције”. Јер, речју Т. Цветкова „глад не познаје ни право ни морал” (1908: 14, 15, 17, 22). Сагласно томе, упечатљиве су речи једне девојке од 18 година из Смедеревске Паланке, која је почетком XX века, у циљу свог оправдања, након довођења

* ORCID 0000-0002-2311-2422, biljana.gavrilovic1992@gmail.com; bgavrilovic@jura.kg.ac.rs

** Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2026. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

у амбуланту рекла: „Док имам новца [...] ја се храним сама, а кад немам ништа, онда се увек нађе неко ко ми плати ручак или вечеру под условом да му се дам. А ја не могу да умрем од глади!” (Живковић 1923: 24).

Временом, схваћено је да проституција не само да морално штети друштву већ и да због ње, услед ширења венеричних болести, читава популација „страда у хигијенском смислу”; полне болести су „бич за човечанство” (Миљковић 1901: 6; Живковић 1921: 222). Због тога држава је морала да реагује. На простору Србије, у периоду од обнове државе у XIX веку до Другог светског рата, држава је мењала свој приступ, тј. облик реакције на проституцију, тражећи тако најбоље решење за ово друштвено, али по некима ипак „нужно зло”, које се „не може искоренити ни најдраконским казнама” (Грудић 1911: 14; Кујунџић 1905: 5). Према томе, како је питање државне реакције на проституцију и данас актуелно (в. Павловић, Петковић 2024: 871–890), целисходно је осврнути се на некадашња решења и последице тих решења у пракси.

2. ПРОСТИТУЦИЈА У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ТОКОМ XIX ВЕКА

На почетку XIX века, и за време Карађорђа и за време Милоша, морал је био низак. Речју М. Гавриловића „разврат је цвetaо на све стране” (1909: 714). Изгледало је да је „народ у Србији подивљао” (Ђорђевић 1924: 196). Дакле, кроз процес потискивања турске управе испливавале су на површину „сурове нарави” народа и кидале се и газиле „многе старе, неписане норме породичног морала” (Павловић 2023: 116; Петрић 1959: 317).

У време прве владавине кнеза Милоша Србију је, с једне стране, описивала идеја о стабилном браку, који је по угледу на немањихку Србију, сматран „темељем добро уређене државе”, док је с друге стране карактерисало „релативно благо кажњавање ’блудодејствија’” (Павловић 2023: 119; Петрић 1959: 317).¹ Неретко се дешавало да кривце „блудодејствија” суд само „строга укори”. Изузетак од некажњавања или благог кажњавања блуда је био случај када би се установило да „Српкиња стално, у виду заната врши блуд са Турцима” (Петрић 1959: 317, 330). Ипак, „рације, протеривања и искорењивање ’злик’ жена и ’роспија’ из Београда”, којих је било спорадично за време Милоша, узимају се за „прве покушаје у циљу очувања здравља, морала и спречавања тежих иступа” (Јовановић 1997: 9).

Благонаклон став према „блудодејанијима” довео је до тога да се она „у народу нашем србском све више умножавају” (Ђорђевић 1924: 199; Павловић 2023: 120).

1 „Блудодејствије” се састојало у „ступању у незаконит (небрачни) сексуални однос”. Сагласно „оријенталном моделу третмана проституције у Османском царству” ни на простору Србије до 1850. године није прављена разлика између проституције и промискуитета, тј. као блуднице су сматране како оне „жене, које обављају сексуалне односе са мушкарцима за новчану накнаду”, тако и оне „промискуитетне (неморалне) жене [...] које се макар само једном и без икакве новчане накнаде, упусте у предбрачне и ванбрачне хетеросексуалне односе”. Осим тога, као „блудодејери” кажњавани су и они „парови који, моногамно али невенчано, живе у заједничком домаћинству. До овога је, најчешће, долазило на захтев црквених власти” (Јанковић 2015: 26–27, 29, 33; Поповић 2023: 109).

Због тога, кнез Милош и Народни суд 8. јуна 1827. године издају „Објавленије”, којим су, између осталог, хтели да стану на пут проституције, посредством реакције на њену врло честу последицу – чедоморство. С тим у вези, како се ни „најжешћим казнама” није смањило број чедоморстава, то је у „Објавленију” обећано некажњавање за учињен блуд, под условом да преступница „дете сачува и храни” (Ђорђевић 1924: 199; Павловић 2023: 120). Наредне године, у циљу подизања морала и спречавања блуда у друштву, донето је „Наставленије”, којим је регулисано на који начин има да се понашају чланови Народног суда у односу на жене. У том смислу, било је прописано да

кнезови и писари суда Народнога части ради [...] женска лица у конак судејски не доводе; са женама које би Суду Народноме ради своје невоље и на тужбе или казне ради долазиле, с никаквом да се не усуде нашалити се или насмешити се њој или налегнути на њу или назвати ју к блудодејанију, једном речи да не чине оно, што су предшественици њени чинили (Павловић 2023: 118; Петрић 1959: 319).

Упркос томе, проституција није јењавала. Напротив, 30-их година XIX века „проституција и са њом у вези венеричне болести биле су узеле великих размера”. Због тога, „Исправничество” Окружја београдског упућује допис Совету у коме наводи да „у Београду има много блудница, заражених ’венерическом болести’”. На узорку од 30 жена, њих 19 је било заражено. Међутим, Совет је одговорио да се „блуднице немају где сместити ради лечења, већ нека се саме лече, а свету нека се закаже да се чува”. Услед одсуства оштре реакције на овакву ситуацију „венеричне су болести беснеле на све стране”, што је било и квантитативно мерљиво – „у једном акту помише се пет стотина болесника од сифилиса” (Ђорђевић 1924: 198–199).

Године 1839. доноси се Закон војни на основу кога је био забрањен „боравак ’блудних кћери’ у касарнама, на границама и војним маневрима и за такве прописује казну од 25 до 50 камџија и прогонство” (Јанковић 2015: 28; Јовановић 1997: 9). Наредне, 1840. године доноси се Устројеније окружних судова у чијем чл. 9 је предвиђено да је, између осталог, и „блудочинство” кривично дело.² Ипак, појам овог кривичног дела није био одређен, него је суд имао сам да га одреди („Устроение судова окружњи” 1840: 184; Павловић 2023: 137). Доношењем Полицијског закона од 1850. године проституција је била нормативно дефинисана и санкционисана као иступ. Тако, у §27 Полицијског закона било је прописано да се „женскиње, које у јавном блудочинству на општу саблазан, живот проводе, казне затвором од 3 до 12 дана, или томе сразмерно бојем”. Иста казна имала је да погоди и подводнице и подводаче, док су „меанције, који блудочинству прилику подају”, имали да се „подвргну новчаној казни од 5 до 10 талира”. Страни поданици, у било којој од ових улога да су се нашли, били би протерани у „своје отечество”. Уколико би „блуднице,

2 Исте године (1840) доноси се и Упутства о дужностима управитеља вароши Београда, чија тачка 9 говори о „искорењивању развратности”, па обавезује управитеља да пази „да се јавне блуднице не умножавају и блудни домови, у којима такове свој занат проводе, не заводе”, али се не прописује никакав формалан поступак за постизање тог циља (Јанковић 2015: 28).

подводнице и њени помагачи” били ухваћени да трећи пут понављају дело, били би поопштрено кажњени и протерани из места на период од 3 до 12 месеци. Најзад, у циљу заштите здравља целокупног становништва, био је инкриминисан случај када би блудница, која је знала да је заражена венеричном болешћу, ширила заразу. Таква блудница имала је да се казни са 25 до 35 камџија. С друге стране, и мушкарац, „који женскињу опогани” – зарази, имао је да се „стави под затвор на 10 до 25 дана или да се избије са 25 до 35 штапа, а поред тога да плати лекара за женскињу” („Полицијски закон” 1850: 292). Дакле, може се закључити да се санкционисала само женска проституција, а да су се у случају ширења венеричних болести кажњавали и мушкарци и жене, блуднице.

Казнителним закоником за Кнежевину Србију од 1860. године држава је задржала правац, којим је кренула против проституције пре десет година. Тако, „блуд, који грози општим социјалним интересима” законодавац је кажњавао као иступ, при чему се није кажњавао ни сваки блуд, већ само онај професионални (Леко 1922: 282). Кажњавале су се затвором од 10 до 30 дана или бојем до 30 удараца „женске, које јавни блуд као занат проводе”, подводнице и подводачи и уопште они који „траже и дају прилику, да се блуд проводи”, они који „женске” ненасилно „салећу ради приволења на блуд”, као и она „женска и мушка лица, која знајући да имају венеричну болест, овом другог заразе”. Лица која шире заразу имала су још и да плате оном другом „видарину”. Осим тога, као и према Полицијском закону, уколико би се „женске” ухватиле по трећи пут да врше „иступење”, као и подводачице, подводачи, они који дају прилику да се „блуд проводи” и они који „салећу женске ради приволења на блуд” имали су да се, по издржаној казни, протерају у друго место, а ако су странци из Србије. За разлику од законодавца од 1850. године, писац Казнителног законика, у циљу заштите јавног здравља, унео је и једну допуну у односу на Полицијски закон у том смислу што је прописао да „при протеривању женских из једног места у друго због блудочинства, имају се оне од лекара визитирати и ако се нађе да су венером заражене, то ће се тек онда протерати, кад се савршено излече”.³ Осим тога, 1860. године, услед широке распрострањености неких венеричних болести, донет је и Закон за борбу против венеричних болести у источној Србији (Тимочка крајина – Radulović 1986: 171). Упркос томе, „број проститутки нагло је растао, посебно у Београду”, а било их је и у другим градовима – Нишу, Крагујевцу (Radulović 1986: 171).

Како „прохибиционистичко” деловање није дало много ефекта, држава мења правац свога деловања у односу на проституцију 1871. године. Наиме, Расписом министра унутрашњих дела ППН 10072, први пут се на простору Србије уређује јавна проституција и отвара прва јавна радња (Кујунџић 1905: 13; Психановић 1928: 68).⁴ До 1871. године, проституција је углавном „тајно” егзистирала у кафанама (Кујунџић 1905: 13). Међутим, у циљу стајања „на пут заразним болестима”, као и томе да се „морал у народу одржи”, Министарство унутрашњих дела је донело овај Распис. Основна тенденција писца Расписа је била да ограничи проституцију

3 Вид. §365 Казнителног законика од 1860. године (Ценић 1866: 874–875).

4 Распис од 1871. године „није био општеприхваћен” међу здравственим радницима, неки су сматрали да он треба да буде апсолутно „забрањен” (Lalević Vasić 2009: 161).

на вароши. Сагласно томе, Расписом је било „допуштено да се у варошким кафанама I и II класе може запошљавати женско особље (куварице и слушкиње)”. Дакле, била су „отворена врата проституцији у градским кафанама” (Тимотијевић 2007: 173). Насупрот овоме, Расписом је било забрањено „присуство жена у друмским и сеоским механама и на другим јавним местима ван вароши и варошица”. Жена није смела у овим објектима радити ни као куварица, ни као собарица (Рејовић 2020: 75). Следствено, ограничавајући проституцију само на вароши штитило се „српско село – здрави корен и чувар патријархалног морала” од „погубног присуства” проституције (Јовановић 1997: 11).

Распис од 1871. године је важио све до 1881. године, када је на основу чл. 23 Закона о уређењу санитарске струке и о чувању народног здравља, Министар унутрашњих дела, Милутин Гарашанин, издао Правила о регулисању проституције, а у циљу ограничења блуда, спречавања умножавања и ширења венеричних болести и очувања „наравствености од јавних повреда” („Закон о уређењу санитарске струке и чувању народног здравља” 1881: 480; „Правила о регулисању проституције” 1881: 1).⁵ На основу ових Правила било је допуштено онима за које се „сумња да потпомажу блудни занат” да узимају „женске за слушкиње, собарице или кирајдике”, али само под одређеним условима. Тако, нпр. на кући у којој су боравиле ове „женске” сви прозори су морали бити „застрти завесама и тако удешени, да се само горња трећина могла отворити ради промахивања”, врата су имала и дању и ноћу да буду затворена тако, да се морало „споља звонити, па да се изнутра отворе” и др.⁶ С друге стране, основно средство, којим је држава имала намеру да превентивно делује на сузбијање венеричних болести био је санитарско-полицијски надзор. У том смислу, према Правилима од 1881. године под санитарско-полицијски надзор стављано је „свако женско, за које се докаже да блуд проводи, даље оно, за које се после опомене ипак има основа сумњати да то ради, и оно, које се с таквим особама, при свим опоменама, ипак дружи”.⁷ Оним женама, које су биле под санитарско-полицијским надзором, било је забрањено да иду „на јавна места, шетнице, баште, паркове, у позориште, на јавне забаве, играчке или концерте; да иду по улицама после заласка сунца; да примају код себе малолетнике, као што су шегрти, ђаци итд.; да стоје на отвореним прозорима или вратима свога стана; да примамљују мушкарце било то речима или знацима; да по улицама ходају у необично безобразном оделу; да се возе у отвореним колима”.⁸ Кршење било које од ових забрана, које је обухватао санитарско-полицијски надзор, кажњавано је са 3 дана затвора или новчано до 12 динара („Правила о регулисању проституције” 1881: 5). Поред забрана, које су обухватале санитарско-полицијски надзор, под њима се подразумевала и обавеза за сваку такву „женску” да се мора „сваке недеље два пута подврћи лекарском прегледу”. Уколико се, „без довољно оправдања”, не би појавиле у одређено време на прегледу, имале су да се казне

5 Исте године (1881) донет је и Распис о послузи у механским радњама које се баве проституцијом, као и Правилник о руковођењу болничком касом проститутисаних (Radulović 1986: 172).

6 В. чл. 5 „Правила о регулисању проституције” 1881: 5–8.

7 В. чл. 1 „Правила о регулисању проституције” 1881: 1.

8 В. чл. 4 „Правила о регулисању проституције” 1881: 4–5.

„полицијским притвором до 3 дана, или новчано до 20 динара”.⁹ За лекарски преглед „женскињи” се ништа није наплаћивало, с обзиром на то да је свака од њих, која подлеже санитарско-полицијском надзору, имала да сваке недеље плаћа по један динар болничкој каси.¹⁰ Дакле, према Правилима од 1881. године, легалне проститутке су, као такве, имале неку врсту здравственог осигурања. Осим тога, свака „женска”, која је била уписана у једну од оних кућа, у којој је био допуштен „блудни занат”, морала је имати тзв. санитарску исправу, у коју је лекар „свагда записивао њено стање здравља које нађе при прегледу”.¹¹

Правила о регулисању проституције од 1881. године су важила до 1884. године, када се доносе нова, „нешто мало измењена стара” Правила о регулисању проституције. Наиме, као и према Правилима од 1881. године и према оним од 1884. године проституција је била уређена само по радњама (Кујунџић 1905: 14, 15). С друге стране, најкрупније разлике су се односиле на то: ко може бити газда проститутске радње (тако је у односу на Правила од 1881. године у Правила од 1884. године унета допуна да се и „према онима који по свом занимању узимају женскиње за слушкиње, собарице или кирајџике, па би се доказало да помажу блудни занат, надлежна ће власт водити свој надзор и издавати дозволе”); у Правилима од 1884. године је била прописана нека врста таксе за отварање проститутске радње,¹² као и то да ће се „потказивачу, који би са основом доказао, да неко против Правила поступа, као и који би доказао да неко кришом проституише и да потпомаже такав начин проституисања, дати половина од новчане казне као награда за његов труд”, док оваквих одредаба није било у старим Правилима (Кујунџић 1905: 18, 24). Све у свему, и на основу Правила од 1881. године и на основу Правила од 1884. године била је регулисана, тј. дозвољена тзв. јавна проституција, у проститутским радњама.

Крајем XIX века, и поред тога што је проституција у радњама била допуштена, тајна проституција у Београду се веома раширила. Због тога се издаје један распис б. маја 1899. године, свим старешинама квартова. У том распису је стајало да је „управа дошла до уверења, да од неког доба у Београду тајна проституција јако отимље маха”. С тога, „како је утврђено, да баш та тајна проституција кад се не контролише, даје највећу могућност да сифилис и венерију шири, а како је

9 Ако би се приликом прегледа установило да је „женскиња” болесна од неке полне болести или да је „иначе врло нечиста” имала је да се одмах, по налогу полиције, упути у „варошку, окружну или среску болницу на лечење односно чишћење” (В. чл. 9 „Правила о регулисању проституције” 1881: 9–10).

10 В. чл. 9 и 11 „Правила о регулисању проституције” 1881: 9–10, 11. На основу чл. 17 Правила о регулисању проституције, санитарско одељење Министарства унутрашњих дела, прописало је Поуке за блуднице како ће да очувају своје здравље. Према тим Поукама, блудница је требала да „цело своје тело држи чисто”. У Поукама је било детаљно наведено на који начин блудница има да води рачуна о хигијени свог полног органа. Уз то, на основу Поука, блудници је дато право да може прегледати и „мушкарца, који је дошао код ње ради обљубе” („Поуке за блуднице како ће да очувају своје здравље” 1881: 1–6).

11 В. чл. 22 „Правила о регулисању проституције” 1881: 15.

12 „Ко хоће да добије дозволу на обављање проститутске радње, има да плати улог од 200 динара на један пут, а после, сваког полгођа да плаћа по 50 динара у напред.” Новац се стављао у „болничку касу проститутке” (према Кујунџић 1905: 24).

искуством доказано да је врло тешко и поред најенергичнијих мера сузбити је савсим, то је управа решила да са погледом на одредбе Закона санитетског чл. 9 тачка 5 у принципу дозволи и ту тајну проституцију – као нужно зло – али под условом, ако се дотична женска подвргне санитетско-полицијским лекарским прегледима” (према Кујунџић 1905: 28–29). С тим у вези, основни захтев, који је био постављен у Распису је био да кварталске старешине доставе управи „имена свих проститутки и њихових подводачица”. Међутим, од „седам старешина само су тројица као од беде нешто одговорили”. „Извештен о овом јавашлуку старешина” београдски физикат је у томе видео „директну заштиту тајних проститутки”. Због тога, физикат, „преко кварталних лекара целу ствар” узима у своје руке, што је дало „позитивне резултате” (Психановић 1928: 68). У јануару наредне године, овај Распис је у неколико преиначен једном наредбом у којој је било прописано да „кварт сваку женску, која свој пристанак изјави код кварта да жели да блуднички, упути прво у физикат ради детаљног и свестраног прегледа, па ако је здрава, да јој физикат изда санитетску исправу, а сам квартал даље води надзор” (Кујунџић 1905: 30). Све у свему, како је у то време тајна проституција била „дубоко захватила корена”, њено регулисање, тј. доношење Расписа од 1899. године и Наредбе од 1900. године, оцењивано је као добар потез: „Пошло се добрим путем” (Кујунџић 1905: 31, 32). Међутим, након краљеве свадбе „дошао беше нови управник, па као сваки наш чиновник и он је мислио, да од њега почине свет и да све оно што су други пре њега учинили не ваља и не може бити добро”. Тако, тај новопостављени чиновник „уништи” уређену тајну проституцију, на тај начин што је наредио „својим чиновницима да похватају оне, које су биле познате власти, које су биле уредно пријављене као кирајџике и са исправним санитетским књижицама” (Кујунџић 1905: 32). Следствено, од 1900. године уређене тајне проституције више није било, али неуређене јесте (Кујунџић 1905: 33).

Последњи пропис, који је донет у Краљевини Србији у XIX веку, а који се односио на проституцију, била су Правила о регулисању проституције, која су ступила на снагу 1. септембра 1900. године. За разлику од Правила од 1881. и 1884. године, како се за „последњих 20 година развила проституција и по хотелима и по приватним становима”, то су Правила од 1900. године обухватила и проституција по хотелима (Кујунџић 1905: 15). Правила од 1900. су пак критикована због изостављања правила о тајној проституцији у време када је проституција по приватним становима „нагло расла”, а „зобрањивати им и одлучивати их од тога, постало је немогуће” (Кујунџић 1905: 25). Ипак, овим Правилима уведена је и једна битна новина, а то је била „казна за чиновнике, који би ’немарљиво’ водили надзор по овим Правилима”. Наиме, прописујући казну за чиновнике, законодавац је реаговао на једну лошу појаву у друштву, односно реаговао је на то што су чиновници од надзорника морала постали саучесници у проституцији. Речју В. Кујунџића, „представници власти последњих година у Београду су били [...] већи заштитници и тајни адвокати већине проститутских жена, него што су им били изналазачи, надзорници и њихови уређивачи. Ови су одобравали трошење алкохолних пића” по радњама, што је иначе било забрањено и на основу Правила од 1881, 1884. и 1900. године, „они су гледали кроз прсте мучење јадних девојака

по радњама, па кад која још и умакне из радње и стави се под заштиту закона, за добре бакшише враћали су је крвнику, да јој и оно мало живота још исцеди. То су радили наши полицајци – надзорна власт над моралом и здрављем српске престонице”. Ни углед других државних службеника, не само полиције, није био блистав. Сагласно томе, остало је забележено да „поједине жене (за које се свашта говорило) улазиле су у државне канцеларије, као у своју кућу; млађи чиновници угледаху се на своје старешине, сваки имађаше сталну метресу, код које се по цео дан и ноћ бавио, па кад се укаже потреба да се због хитног посла ноћу нађу, жандарми их и не траже код њихових кућа, већ их траже и налазе по становима њихових љубавница”. Штавише, „и сами практиканти, ти најблеђи представници власти представљали су силу у оно време, и држали у својој заштити по какву потајну проституткињу” (1905: 28). Следствено, надзора од стране чиновника није ни било у пракси, чему је писац Правила од 1900. године хтео да стане на пут прописујући казну за „немарљиве” чиновнике.

3. ПРОСТИТУЦИЈА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ – НОВИ ВЕК, ИСТО СТАЊЕ

Нови XX век Краљевини Србији није донео ништа ново у погледу проституције – важила су Правила о регулисању проституције од 1900. године, било је и јавне проституције, по проститутским радњама и хотелима, али и тајне, по кафанама, „каљавим сокацима” и приватним становима. Чиновници и даље нису вршили надзор, већ су остали „помагачи и јатапи несавесних газда”. У том смислу, забележено је 1905. године: „Надлежни чиновници и не врше своју дужност, они дођу више да се проведу уз чашу [...] забрањеног алкохола, па за то није ни један чиновник још кажњен. Куплери представљају једну државу у држави [...] Ако се нађе по који члан полицијског кварта, који има смелости да противуречи интересима куплера, или ако се нађе по који млади, тек постављени писар да врши своју дужност по прописаним правилима, то знајте: да ће члан бити премештен из тог кварта а писар да ће бити отпуштен из државне службе, што је штитио углед закона”. Све у свему, проституција је и даље цветала или како је то коментарисао В. Кујунџић, почетком XX века: да су се оне казне за блуд из средњовековне Србије „одржале и у данашње време 9/10 свега света ишло би које без носа и руку, а које без ушију” (1905: 9, 36–39). Следствено, модел „класичне регламентације у Србији није на плану спречавања проституције постигао много” (Radulović 1986: 174).

Неколико година након примене Правила од 1900. године у Краљевини Србије се почео дизати глас против проститутских радњи. „Најгласнији противници проституције” били су лекари. У том смислу, на Првом конгресу српских лекара и природњака, „лекари су истицали недостатке регламентарног режима проституције и залагали се за њено забрањивање”. На конгресу су се чули ставови о „неморалној сиротињи”, „изопаченим сељацима”, „поквареном женскињу које бежећи са села долази у град” и сл. (Radulović 1986: 179). Поред тога, савременици су приметили да су проститутске радње у „готово целом свету забрањене и укинуте”, па су стога, закључивали да је било „крајње време да се оне и код нас

укину”, као једно „ругло” у друштву (Савићевић 1911: 106).¹³ Уз то, јавне куће су критиковане и због тога што оне директно имају утицај на трговину белим робљем – „што је више јавних радњи јача је и тражња девојака, па и та трговина с белим робљем све је јача” (Грудич 1911: 14). Поред ове „гнусне трговине човечијим месом”, у прилог укидању јавних кућа ишло је и то што су оне утицале на ширење венеричних болести, које „упропашћују и дегенеришу цео народ” (Савићевић 1911: 105). Дакле, апеловало се на државу да укине и забрани борделе, ако не жели да буде „саучесник у злочину” и да се спусти до „улоге посредника и подводника” (Кујунџић 1905: 34; Миљковић 1901: 17).¹⁴ Осим тога, критиковано је и то што „нигде у свету нема да су хотелске собарице званичне проститутке, но само у Србији: кад барем не можемо да се подичимо пред страним светом добрим стварима, бар рђавом можемо”, приметио је М. Савићевић. Штавише, он је хотел декларисао као „ништа друго до проститутску радњу под поштенем фирмом” (1911: 456, 457).

На упућене критике на рачун проститутских радњи законодавац је имао слуша. Тако, приликом израде Пројекта Казненог законика за Краљевину Србију од 1910. године „важну појаву” представљала је одредба о забрани држања проститутске радње. Образлажући ову одредбу, писци Пројекта су навели да „сва законодавства па и наш садашњи Казнени законик казне подвођење. Држање бордела није у ствари ништа друго до једно продужено подвођење. Одобравајући држање проститутске радње држава долази у једну противуречност”. Уз то, као што су на то и критичари јавних кућа скретали пажњу, и писци Пројекта су констатовали да „укидањем проститутских радњи у великој мери ће се успешно стати на пут трговини белим робљем” („Пројекат и мотиви Казненог законика за Краљевину Србију” 1910: 574). Ипак, ова забрана је остала само на папиру, с обзиром на то да је Први светски рат спречио озакоњење овог Пројекта.

4. ПРОСТИТУЦИЈА НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА – НОВА ДРЖАВА, ИСТО СТАЊЕ

Након окончања Великог рата моралне вредности су се срозале. Проституција се на простору Србије сваким даном све више множила (Психановић 1928: 3). „Нелегалне” проститутске радње под фирмом кафана” несметано су радиле. Устаљене навике мушкараца да уживају по „кафанама у јелу, пићу, музици и услугама јавних жена” нису промењене ни после 1918. године (Тимотијевић 2007: 171, 174, 176). „Разгранатој проституцији” много су доприносиле и „подводачице којих је

13 В. и Крстић 1911: 232. У Београду је 1905. године било 10 проститутских радњи (Кујунџић 1905: 36).

14 Услед оштрих повика против проститутских радњи, „крајем 1904. по наредби Министарства унутрашњих дела образована је нарочита комисија, ради детаљног испитивања проблема проституције у српској престоници. Њен закључак, достављен министру почетком 1905. године био је следећи: јавне куће би постепено, требало сасвим укинути, а проститутке у међувремену подвргнути јачој полицијској контроли.” Међутим, све је остало само на предлогу, с обзиром на то да у том тренутку није било довољно „спремних и образованих нижих полицијских чиновника” (Јовановић 1997: 23).

у Београду” било „врло много”. Остао је забележен податак да је на 100 становника долазило петнаесторо људи, који се баве подвођењем и то „највише старијих жена којима је то био приход за опстанак” (М. 1922: 286–287). Због тога, први министар „новог Министарства Народног здравља, г. Др Круљ” доноси Привремена правила за сузбијање венеричних болести у Београду, 3. јануара 1919. године. Кључна новина, коју су садржала ова Правила, била је забрана „тзв. проститутских радњи у којима је јавна проституција била концентрисана, и завођење уличне проституције под санитарски надзор” (Гребенац 1920: 25). Међутим, власт је „убрзо увидела да Привремена правила нису заживела”, па је исте године, „позивањем на Правила од 1900. године, дозволила рад јавних кућа” (Рејовић 2020: 80). Сагласно томе, проститутске радње су на простору Србије „несметано радиле по законској регулативи све до 1930. године” (Тимотијевић 2007: 179).

После Првог светског рата доноси се и Уредба о санитарској полицији. Сопштина уредбе се сводила на то да се уведу тзв. санитарски агенти („највећим делом људи сумњивог карактера”), који су имали задатак да надлежном лекару приведу „сумњиве женскиње”. Лекар је доведену „сумњиву женскињу” требало да прегледа и ако утврди да је она заражена неком венеричном болешћу, слао ју је у болницу на лечење. Након изласка из болнице таква, излечена „женскиња” је морала да се уведе у регистар, да јој се додели санитарска књижица, која ју је обавезивала да се јаља на редовне прегледе (Леко 1922: 284; Тимотијевић 2007: 179). Овом Уредбом је било предвиђено бесплатно лечење, како за жене, тако и за мушкарце. Међутим, битна разлика је направљена између мушкараца и жена у том смислу што су жене морале да се лече у болници и уводе у регистар, уз доделу санитарске књижице, а мушкарци не (Леко 1922: 284). Према томе, писац Уредбе се понашао, речју В. Кнежевића, као да су мушкарци „имуни у разношењу заразе” (1922: 172). Упркос томе, законодавац у Краљевини СХС је наставио тренд стигматизовања жена као јединих преносилаца заразе, па је тако 1922. године донео Правила о прегледу жена запослених у јавним локалимa.

Поред „лепих жеља” законодавца да се омладина одврати од једног лошег пута, „када сиђете у подрум Управе Вароши – приметила је А. Бунишевац 1922. године – запањиће вас огроман број проститутки”. Међутим, хапшење проститутки је било контрапродуктивно. Проститутке су се у „хапсанама још више деморалисале” (1922: 280). „Болнице за венеричне болести пуне су младежи којима више нико неће помоћи. Пођите периферијом, на сваком ће вас кораку сусрести девојчице које су пошле путем лаке зараде”, записала је А. Бунишевац (1922: 280). Послератна оскудица неретко је била разлог, због кога су девојчице и жене улазиле у свет проституције. Јер, „или је била без средстава за живот, без заштите и занимања, остављена самој себи, па се нашао неки *доброћвор* да је узме на извесно време да живи са њом, а потом је отерао на улицу где ју је други прихватио; или се подала својевољно једном човеку; или је пала као жртва подвођења и насиља, па је родитељи нису више хтели у кући” (Живковић 1923: 23). Осим тога, „знатан број приватних кућа свију сталежа, под видом породичног живота”, крили су „често у себи још гори морални амбис него што су јавне куће” (Бунишевац 1922: 279). То је била слика Србије, а пре свега Београда, после рата.

Цветању проституције у Београду, ишло је у корист и то што су девојке „имале пасију за гиздањем”. Јер, према мишљењу културног историчара Ј. Литерта: „девојка која не цени рад, а има пасију за гиздањем, врло брзо постаје проститутка” (Психановић 1928: 8). Да су девојке биле склоне томе, могло се видети на улицама и корзоима. Речју П. Психановића, „ако изађемо на корзо, ми ћемо се изненадити раскошу нашег женског света [...] Не може се распознати која је богата, која сирота”. Дакле, „смело можемо тврдити, да наши трговци нису продали за двадесет предатних година свилених тканина и лакованих ципела, колико су продали последњих пет година”, закључио је Психановић (1928: 8). У том смислу, ако се узме у обзир да „њена плата износи максимум 1500 динара месечно, док она три пута више на тоалету троши”, онда се може закључити „само тако да живи од ’узредне зараде” (Психановић 1928: 8). Повећању корпуса „сумњивих женскиња” допринело је и то што је после рата велики контингент девојака са села ишао у Београд у циљу запослења, пре свега као служавки по кућама. Те девојке са села, „без трунке животног искуства” падале су у „вртлог велике вароши”. Уз то, и те девојке са села – служавке потврђивале су Литертову констатацију. У том смислу, сликовито је запажање М. Симић: „Запазила сам значајан моменат у психологији сеоске девојке – служавке, то је њена невероватна тежња за кићурењем. Многа од њих је у стању да целу своју мучно заслужено месечну плату, изда на мирисе, пудере, прозрчане чарапе и ципеле са високим подпетицама”. Обучене у одела „дречећих боја, пола сељанке пола моде-даме биле би комичне да нису жалосне.” Јер, често се дешавало да „велика варош потпуно преобрази свежу сељанку – служавку и од ње за кратко време створи професионалну проститутку” (1923: 419).

Све у свему, након Првог светског рата, проституција је све више егзистирала као тајна (формално тајна, за разлику од оне по јавним кућама, а у суштини широко позната). Београд је постао „обећана земља” за тајну проституцију, коју је полиција „прећутно одобравала” (Психановић 1928: 9). Дакле, на простору Србије контрола проституције се, у периоду од завршетка рата до доношења јединственог Кривичног законика за целокупну југословенску Краљевину, сводила на „принудна лечења жена које се проституишу” и „полицијски надзор над њиховим животом”, а по мерилу морала агената и жандарма (Бунишевац 1924: 112).

5. ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРОХИБИЦИОНИСТИЧКИ МОДЕЛ ПРОТИВ ПРОСТИТУЦИЈЕ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

У Краљевини СХС владао је правни федерализам у области материјалног кривичног права, тако да су и проститутке имале различит положај у једној јединственој држави (вид. Radulović 1986: 174–176). Међутим, доношењем Кривичног законика за Краљевину Југославију, нормативно је унификован положај проститутки у целој држави. На основу Кривичног законика биле су „забрањене све активности у вези са проституцијом”, с тим што у групи кривичних дела против јавног морала није било прописано „кажњавање жена које се баве проституцијом” (Рејовић 2020: 80). Такво решење дошло је као последица борбе између два супротстављена гледишта, с једне стране, захтева да држава реагује на „веће и веће опадање

полног моралног нивоа” у друштву и, с друге стране, чињенице да „чак и у рај не треба да се људи терају тојагом”, већ их треба пустити (Чубински 1930: 413). Ипак, ако се погледа Кривични законик у целини, може се наћи одредба на основу које се кажњава и блудница којој је то био једини извор прихода. Тако, у §158 Кривичног законика је стајало да ће се затвором до годину дана казнити онај „ко из одвратно-сти према послу у скитњи, блудничењу... проводи време”. Према томе, оно лице, које је само проводило време у блудничењу, због одвратности према раду, и притом „није извршило ма које друго кривично дело” кажњавано је затвором на основу §158 Кривичног законика (Чубински 1930: 276–277). Све у свему, може се закључити да се на основу Кривичног законика на проституцију реаговало прохибиционистички, тј. кажњавањем посредством новчаних казни и казни лишења слободе.

У циљу спречавања проституције и њених последица у Краљевини Југославији законодавац је заокружио прохибиционистички модел доношењем још и Закона о сузбијању полних болести и Правилника за извршење Закона о сузбијању полних болести од 1934. године. На основу Закона о сузбијању полних болести било је прописано „присилно лечење појединаца, због опасности по друштво”, док је најбитнија одредба Правилника од 1934. године била она која се односила на затварање свих јавних кућа и одузимање дозвола, свим женама, које су се до тада легално бавиле проституцијом (Тимотијевић 2007: 180; Рејовић 2020: 81). Али, и поред нормативног деловања, стање у пракси је остало готово непромењено – „повремене акције полиције нису прекинуле постојање проституције”. Напротив, због затварања јавних кућа „дошло је до појаве низа тајних јавних кућа и до процвата уличне проституције” (Radulović 1986: 178). Уз то, „кафеције-куплермајстори трудили су се на разне начине да одрже и повећају промет у својим локалима”. Дешавало се по варошима на простору Србије, да се „нова проститутка” чак и „рекламира тако што би је провозали фијакером кроз цео град” (Тимотијевић 2007: 181). Следствено, „организована проституција по угоститељским објектима” иако формално забрањена „одвијала се до почетка Другог светског рата без већих проблема” (Тимотијевић 2007: 182).

6. ЗАКЉУЧАК

На простору Србије је од Првог српског устанка до Другог светског рата проституција била морално неприхватљива, али ипак стално присутна појава у друштву. Ипак, непосредна веза проституције и ширења венеричних болести условила је да проституција убрзо постане и један „социјално-медицински проблем” (Radulović 1986: 192). Због тога, држава је морала да реагује на проституцију.

На самом почетку XIX века, држава је у великој мери толерисала појаву блуда, не кажњавајући или спорадично га кажњавајући понеким судским укором, осим у случају када би се установило да „Српкиња стално, у виду заната врши блуд са Турцима”. Међутим, несрећна последица „блудодејствија” у виду ширења венеричних болести условила је да се ипак оштрије реагује. На жалбе да је ширење венеричних болести узело широке размере, законодавац је одговорио доношењем Закона војног од 1839. године и Устројења окружних судова од 1840. године, којим је само

инкриминисао блуд, без детаљисања. Десет година касније доноси се Полицијски закон, а 1860. године и Казнителни законик, на основу којих је било прописано кажњавање казном затвора или бојем како „сумњивих женскиња”, тако и других лица, која су била повезана са проституцијом. Али, нити је nestало проституције, нити венеричних болести.

У другој половини XIX века, власт на простору Србије се окреће од прохибиционистичког ка регламентационом деловању. Дозвољава се отварање јавних кућа и проституција се све више регулише. Штавише, на подручју града Београда у једном кратком временском периоду је била дозвољена и тзв. тајна проституција, под условом редовног лекарског прегледања, а под изговором да је то „нужно зло”. Међутим, очекивани резултати су изостали, услед тога што су власници јавних кућа углавном подмићивањем успевали за заобићу прописана правила (Radulović 1986: 173).

Након Првог светског рата, на простору Србије се покушало са укидањем јавних кућа, али се у томе није успело све до 1930. године. Тајна проституција је цветала. Кафане и улице великих градова, пре свега Београда, након рата су добијале чак нови континент проститутки. Егзистенцијални разлози појачани општом послератном оскудицом наводили су жене на проституцију. Младе девојке из села су одлазиле у градове не би ли се негде запослиле као служавке, да би после неког времена, услед неснађености, жеље за „кинђурењем” и „вртлога” велике средине биле нуждом приморане да упливају у мутне воде проституције.

У Краљевини Југославији, па самим тим и на простору Србије, држава се (поново) окреће прохибиционистичком моделу. Тако се инкриминишу све активности, које су везане за проституцију на основу Кривичног законика од 1929. године. Укинуте су јавне куће и одузете санитетске исправе до тада легалним проституткама. Упркос томе, у пракси је проституција и даље постојала. С тога, општи утисак о проституцији на простору Србије у периоду од Првог српског устанка до Другог светског рата је да је она, с једне стране истицана као непожељна, док се с друге стране увек „наглашавала њена неизбежност”. Следствено, може се закључити, да услед таквог општег става о проституцији, реакција државе се практично сводила на „тежњу да се она учини што мање видљивом” (Radulović 1986: 178).

ИЗВОРИ

- Полицијски закон – глава четврта: „О преступцима противу нравствености и благи обичаја”, *Србске Новине*, бр. 77, год. XVII, 8. јул 1850.
- Поуке за блуднице како ће да очувају своје здравље*, Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела, СN_о 2465, 23. јун 1881.
- Правила о рејулисању ипроституције*, Министар унутрашњих дела М. Гарашанин, СN 1336, Београд, 18. април 1881.
- Пројекат и мотиви Казненог законика за Краљевину Србију*, службено издање Министарства правде, Београд, 1910.
- Српске новине*, 1881: „Закон о уређењу санитетске струке и чувању народног знања”. *Српске новине*, бр. 79, 9. април 1881.
- Устроение судово окружны, 26. јануар 1840, *Сборникъ закона и уредаба и уредбены указа* изданы у Княжеству Србскомъ, Београд, 1840.

ЛИТЕРАТУРА

- Бунишевац 1922: Анђелија Бунишевац. „Нешто о проституцији”. *Женски покрет*, септембар–октобар 1922. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1922-09-01>>. [12. 11. 2025].
- Бунишевац 1924: Анђелија Бунишевац. „Сузбијање проституције и сузбијање венеричних болести”. *Женски покрет*, март 1924. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1924-03-01>>. [4. 11. 2025].
- Гавриловић 1909: Михаило Гавриловић. *Милош Обреновић*, књига II. Београд: Нова штампарија „Давидовић”.
- Грудић 1911: Дим. В. Грудић. „Трговина с белим робљем”. *Полиција*, 1. јануар, 1.
- Гребенац 1920: Св. М. Гребенац. „Јавна проституција и сузбијање венеричних болести”. *Полиција*, 1. јануар, 1 и 2.
- Ђорђевић 1924: Тихомир Ђорђевић. *Из Србије кнеза Милоша: сџановништво – насеља*. Београд: Издавачка књижара Геце Кона.
- Живковић 1921: Милутин Живковић. „О проституцији”. *Женски покрет*, јули–август 1921. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1921-07-01>>. [4. 11. 2025].
- Живковић 1923: Љубица Живковић. „Проститутка”. *Женски покрет*, јануар 1923. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1923-01-01>>. [4. 11. 2025].
- Јанковић 2015: Иван Јанковић. „Обште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века”. *Годишњак за друштвено историју*, бр. 2, 25–51. <https://udi.rs/wp-content/uploads/2020/01/02-i_jankovic_2015_2.pdf>. [8. 1. 2026].
- Јовановић 1997: Владимир Јовановић. „Проституција у Београду током XIX века”. *Годишњак за друштвено историју*. IV/1, 7–24. <<https://udi.rs/wp-content/uploads/2020/12/01.-jovanovic-1.pdf>>. [8. 1. 2026].
- Кнежевић 1922: Васа П. Кнежевић. „Наша јавност и мере против проституције”. *Женски покрет*, мај–јун 1922. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1922-05-01>>. [4. 11. 2025].
- Крстић 1911: Вит. Д. Крстић. „Проституција у Београду”. *Полиција*, 15. април, 8.
- Кујунџић 1905: Војислав Кујунџић. *Просјитиштво у Београду и обавезна храна болесних*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Lalević Vasić 2009: Bosiljka M. Lalević Vasić. “History of dermatology and venereology in Serbia from 1881-1918”, part III/2. *Serbian Journal of Dermatology and Venereology*, 4.
- Леко 1922: Аспазја М. Леко, „Закон и проституција”. *Женски покрет*, септембар–октобар 1922. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1922-09-01>>. [12. 11. 2025].
- М. 1922: М. Б. М. „Жртве проституције – из статистике београдске амбуланте за венеричне болести”. *Женски покрет*, септембар–октобар 1922. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1922-09-01>>. [12. 11. 2025].
- Миљковић 1901: Милутин Миљковић. *Бело робље: социолошко-криминална расправа*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Павловић 2023: Марко Павловић. *Српско право од VII до XX века*. Крагујевац: Надежда Павловић.
- Павловић, Петковић 2024: Зоран Павловић, Никола Петковић. „Криминалошке и виктимолошке одреднице проституције – предлози de lege ferenda”. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, вол. 96, бр. 3, 871–890.
- Rejović 2020: Dragana Rejović. „Правни положај жене у проститутцији у Србији кроз историју”. *Pravo – teorija i praksa*, год. XXXVII, 1, 73–86.
- Петрић 1959: Вера Петрић. „Кривична дела против породице, брака и полног морала у Србији за време кнеза Милоша”. *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 7, бр. 3–4, 316–334.
- Поповић 2023: Мирослав М. Поповић, *Између правде и кривице – Жена у српском друштву и кривична судска пракса (1804–1839)*. Крушевац: Историјски архив, Крушевац, Удружење за културу и уметност Логос, Својново. <https://reff.f.bg.ac.rs/bitstream/handle/123456789/4736/Između_pravde_i_kvivice_zena_u_srpskom_d.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [12. 1. 2026].

- Психановић 1928: П. Психановић, *Продавачице своја тела и ијајна простићуција у Београду*. Београд: Штампарија „Давидовић” Павловића и друга.
- Radulović 1986: Dragan Radulović. *Prostitucija u Jugoslaviji*. Beograd: Zavod za izdavačku delatnost: „Filip Višnjić”.
- Савићевић 1911: Савићевић. „Две три о белом робљу”. *Полиција*, 15. фебруар, 4.
- Савићевић 1911: М. К. Савићевић. „О кафанским собарицама”. *Полиција*, 1. август, 15.
- Симић 1923: Мила Симић. „Проституција и наша борба против ње”. *Женски покрет*, новембар и децембар 1923. <<https://pretraziva.rs/pregled/zenski-pokret/1923-11-01>>. [4. 11. 2025].
- Тимотијевић 2007: Милош Тимотијевић. „Проституција у Чачку током XX века”. *Токови историје*, 1–2/2007.
- Cvetkov 1908: Т. Cvetkov. *Socijalni karakter prostitucije*. Zagreb: hrvatska pučka seljačka tiskara d. d. u Zagrebu.
- Ценић 1866: Ђорђе Д. Ценић. *Објаснећ Казнићелноћ законика за Княжество Србу*. Београд: Државна штампарија.
- Чубински 1930: Мих. П. Чубински. *Научни и пракћични коменатиар Кривичноћ законика Краљевине Југославије*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Biljana Ž. GAVRILOVIĆ GRBOVIĆ

PROSTITUTION IN SERBIA IN THE PERIOD FROM THE FIRST SERBIAN UPRISING TO THE SECOND WORLD WAR: A LEGAL-HISTORICAL VIEW

SUMMARY

The main subject of the research in the paper is the analysis of the models used by Serbian government in dealing with prostitution as a social and medical problem in the period from the First Serbian Uprising to the Second World War. Within the analyzed period of time, the state used different models, from the one that criminalized prostitution to the one that tolerated it as a “necessary evil”; while remaining the longest on the regulatory approach – the opening of brothels was allowed and prostitution was increasingly regulated. Moreover, in the Belgrade area, for a short period of time, even the so-called clandestine prostitution was allowed, provided that female prostitutes are regularly examined by doctors. After the First World War, in the territory of Serbia, the government tried to abolish brothels, but it did not succeed until 1930, when the state (again) turned to the prohibitionist model. Throughout the analyzed period, existential reasons most often led women to prostitution, although, after the First World War, it was noticeable that young women also indulged in prostitution because of their “passion for adorning oneself with jewelry and beautiful clothes”, because they “needed” an additional source of income. All in all, whichever method of reaction to prostitution the state had chosen, the effects were weak, illegal, clandestine prostitution still existed, as well as venereal diseases. Therefore, the state’s reaction seemed to be reduced only to the tendency to make prostitution as less visible as possible.

Keywords: prostitution, woman, man, venereal diseases, infection, white slavery, state.